

ČASOPIS ZA KULTURU HRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA
IZDAJE HRVATSKO FILOLOŠKO DRUŠTVO
ZAGREB, STUDENI 1952. GODIŠTE I.

O JEZIČNOJ KULTURI

Petar Skok

V.

Intelektualna i afektivna osnova jezične kulture

U čemu se sastoji jezična kultura? Što može kazati lingvistika o njezinim osnovnim principima?

Osnov je jezične kulture skladnost misli i jezičnoga izražaja. Običnije se to zove jasnoća. To je posve u skladu s učenjem današnjih lingvista, koji vele, da je jezični razvitak u uskoj vezi s razvitkom mišljenja. Drukčije i ne može biti. Jezik je zapravo organizirani zvučni izraz onoga, što mislimo i osjećamo. Kad ne bi tako bilo, naše misli i osjećaji bili bi samo individualne pojave. Pomoću jezika one od individualnih pojava mogu postati socijalno dobro. One iz individualne zatvorenosti ulaze u socijalnu otvorenost, na svjetlost čitave jezične zajednice. Misao i njen jezični izražaj po prirodi samoga jezika prisiljeni su na međusobni sklad. Svaki nesklad među ovim osnovnim elementima ljudskoga života rada kod članova jezične zajednice osjećaj nelagodnosti i smatra se neljepim, dok svaki skladan jezični izražaj misli ili osjećaja u isto je vrijeme i izvor estetskog užitka.

Jezički skladno izražavati svoje misli i osjećaje može biti nekome prirodno, a može se i kultivirati. Kod nekoga ide lako, kod drugoga teže, s naporom.

U naporu, koji volja ulaže u rad oko usklađivanja misli i jezičnoga izražaja, tako da taj sklad ili adekvatnost jednog i drugog elementa osjeti i jezična zajednica, sastoji se jezična kultura. Taj sklad jednako je potreban u naučnom i umjetničkom stvaranju kao i u svagdanjem (praktičnom) životu. Po jeziku izlazimo kao učenjaci i umjetnici ne samo onda, kad pišemo, nego i onda, kad razgovaramo sa svojim susjedima.

Izvjestan stepen, kvalitet i ritam postignutoga sklada između individualnoga našega mišljenja i osjećaja i jezičnoga izražavanja, koje ova naša unutarnja stanja socijalno (društveno) povezuje sa jezičnom zajednicom, prva je karakteristika, koju dajemo od sebe. Prvi sud, koji stvara jezična zajednica o svojim pojedincima, o *sujets parlants*, kako veli francuska lingvistička škola, osniva se na kvalitetu i ritmu jezika.

Kvalitet i ritam govora podvrgnut je kultiviranju kao i kulturne biljke. Govornički talenti, koji se naročito odlikuju kvalitetom i ritmom govora, radaju se kao takvi, ali, kako primjer Demostenov pokazuje, stvaraju se i naporom, kulturom.

Na ovom principu osniva se i stilistika. Stilističko dotjerivanje zapravo je nastojanje oko usklađivanja misli i jezičnoga izražavanja, oko jasnoće. Stilovi su ili prirodni ili se postižu naporom, imitacijom priznatih i utjecajnih autora. Ali nikada nijesu dani kao nešto, što se ne mijenja, nego se neprestano razvijaju, dotjeruju. Oni stvaraju ustaljene oblike prema formama mišljenja, prema logičkim shemama, kao u francuskom stilu iz doba klasičara, kad je bio ideal simetrički dotjerana perioda prema uzoru klasičnih autora grčkih i rimskih. Ali se stilovi stvaraju i prema formama i ritmu osjećaja, a ne logike, osobito u književnostima poslije romantike. Daudetova rečenica je ritmički razdrobljena, jer joj je svrha da bilježi autorove utiske. Ona odgovara periodu pointilizma u slikarstvu. Interesantno je primijetiti ovom prigodom, da se u literarnoj historiji opaža gotovo redovno, da se stilovi jezičnoga izražavanja poklapaju sa stilovima likovnoga izražavanja. Stil pjesnika André Chéniera odgovara stilu, koji u likovnoj umjetnosti zovemo rokoko.

Kad je riječ o stilu, onda moramo iznijeti i drugi princip jezične kulture, koji ističe ženevska lingvistička škola sa Charlom Ballyjem na čelu. Psihološka je osnova stilu afektivnost, osjećaji, osjećajna kultura. Prema tome nema stilskoga načina u jezičnom izražavanju bez osjećaja. To znači, da jezično izražavanje ili jezična kultura ne ide samo za skladom misli i jezika, za jasnoćom u izražavanju, samo za izvjesnom simetrijom u građenju rečenice, nego i za tim, da ritam jezičnoga izražavanja bude u skladu s ritmom naših osjećaja. Prema tome i ritmika jezika ide u jezičnu kulturu jednako kao i postizavanje logičke jasnoće, t. j. sklada između misli i jezičnoga izražaja.

Kad bi jezik bio samo izraz misli, on bi bio intelektualni, logički kalup sastavljen po sistemu zvukova. Ali on ima, prema ispravnom učenju ženevske lingvističke škole, i afektivnu, osjećajnu osnovu. Prema tome svaka riječ, od koje se sastoji govor, ima dvije vrijednosti, logičku, spoznajnu, i afektivnu, osjećajnu. Stoga se jezik može studirati i kultivirati sa dva gledišta, sa gledišta logike i sa gledišta afekta.

Riječ nam pribavlja izvjesno intelektualno saznanje, ali nam riječ može isto tako biti ugodna ili neugodna, ili i neutralna u osjećajnom pogledu.

Očigledno je, prema tome, da jezik možemo kultivirati i s gledišta osjećajnosti, što je naročito važno za govornike, koji hoće da djeluju na osjećaje mase, kao i za odgojitelje, koji imaju da odgajaju moralne osjećaje omladine onako, kao što imaju da kultiviraju jezik s gledišta logičke jasnoće, t. j. sklada između misli i jezičnoga izražaja, predavači, konferansijeri, sastavljači udžbenika i t. d., ukratko svi, koji imaju nešto jasno, točno i razgovijetno da razlože. Za njih je intelektualni stil važniji od osjećajnoga.

Za kulturu jezika u ova dva pravca, kako ih iznosi lingvistika, nužna je metoda, kao za svaki rad. Okvir ovoga članka preuzak je, da se i sumarno nabace načini, kako ćemo unaprijediti kulturu jezika u intelektualnom i afektivnom pravcu. To je toliko teže, što je jezična kultura ne samo stvar opće naobrazbe, nego i raznih tipova škola, a metode ovise o svrsi, kojoj služe škole, kao i o njihovoj organizaciji.

Osim toga, jezična kultura je i stvar vanškolskih činilaca, o kojima ćemo nešto kazati u posljednjem poglavlju, a metode jezične kulture za vanškolske činioce stvara društveni razvitak, napredak, veći i bolji standard života i t. d. I za razmatranje ovih socioloških činilaca jezične kulture preuzak je okvir ovoga članka.

*

* *

Već je mladi Jagić šezdesetih godina zahtijevao ne samo čistoću jezičnog izražaja, nego i stilsku čistoću, da bude u duhu našega jezika, da se naslanja na narodnu pjesmu. Taj svoj zahtjev nije našalost nigdje razradio.

Problem stila postavio se i Maretiću, kad je pisao svoju veliku gramatiku i stilistiku. Kao dodatak dodao je i razmatranja o stilu s primjerima iz Vukova jezika.

Dobra stilistika našega jezika i književnog izražavanja na osnovu dobrih pisaca ostaje zadatak budućeg našeg lingvističkog rada. Mnoštvo primjera za takvu stilistiku daje već sada naš Akademijski rječnik, navodeći obilje primjera u čitavim rečenicama, iz kojih se vidi, kako su naši pisci (naročito stariji) upotrebljavali pojedine riječi. Nevođa je jedino u tome, što su ti primjeri poredani bez izbora, ponajviše prema semantičkim kriterijima, a drukčije i ne može biti kod leksikografskih radova. Budući naš

stilističar naći će za svoje studije u Akademijskom rječniku odlično pomagalo, samo će morati da kritički izluči rdav stilski balast od dobrog materijala.

VI.

Jezična kultura i purizam

Dosadanji hrvatski razvitak u pogledu jezične kulture kretao se u dva pravca: u pravcu odnosa prema dijalekatskim riječima i izričajima i u pravcu upotrebe stranih riječi. Zapravo radi se u oba slučaja samo o jednom pitanju. Ako se za književni jezik uzeo južni jekavski govor, onda su u književnom jeziku i neštokavske riječi strane, premda su hrvatske, samo što ih označujemo eufemistički provincijalizmima, idiotizmima i t. d.

Izbjegavanje upotrebe provincijalizama i stranih riječi zove se obično purizmom, kojemu je kod nas često davao pobudu lingvistički patriotizam. Ljudi su mislili, da su veći i bolji patrioti Hrvati, ako mjesto neke strane riječi upotrebe kakav više ili manje uspjeti prijevod ili hrvatsku perifrazu, ako reknu, primjerice, mjesto *kemija* (prema zapadnom izgovoru) ili *hemija* ili *himija* (prema grčkom) domaću novostvorenu izvedenicu, koja je zapravo perifraza, *lučba*, ili mjesto *gramatike* prevedenu riječ (prema francuskoj terminologiji *calque linguistique*) *slovnica* i t. d.

U ustaško doba lingvistički patriotizam ovakve vrste slavio je prave orgije. *Radio*, prema njemačkoj perifrasi *Rundfunk*, postao je *krugoval*, francuska strana riječ ili tudica *partimerija* postala je *mirisnica*, iako je *miris* naša posudnica grčkoga podrijetla. Kad bi se ovako nepotrebno htjelo čistiti jezik zbog lingvističkog patriotizma, onda bi se za riječ parfimerija moralo pomišljati ne na *miris*, nego na kakvu izvedenicu od kajkavskoga, dakle pravoga hrvatskoga glagola *dišati*. Ali na to ustaški »jezikoslovc«¹ nijesu pomišljali.

Kao gore, kad smo utvrđivali osnove jezične kulture sa gledišta lingvistike ili nauke o jeziku, tako moramo postupiti i ovdje, kad je riječ o tuđim riječima i o purizmu kao o jednoj od metoda jezične kulture.

Lingvistika kaže, da nema na zemlji jezika, koji ne bi posuđivao izražajna sredstva od svojih susjeda u toku svoga razvitka, isto tako kao što nema potpuno autohtone civilizacije. Suradnja među narodima u pogledu civilizacije postojala je, otkada je svijeta, kao i u pogledu jezika, koji je nerazdruživ pratilac razvitka civilizacije. Prema tome u jezicima bilo je i bit će stranih riječi.

Ne možemo zamisliti govor modernoga čovjeka, koji živi u periodu naučnoga i tehničkoga napretka, bez upotrebe t. zv. učenih, naučnih i tehničkih riječi. Značilo bi izolirati se od općega napretka, kad bismo po prin-

cipu lingvističkoga patriotizma htjeli zamjenjivati naučne i tehničke termine raznim domaćim izvedenicama, više ili manje uspelim, ili perifrazama učinjenima prema stranom jeziku.

Lingvistika i za takve nove riječi ili neologizme mora kazati da su isto, što i strane riječi novijega podrijetla. Nemaju, naime, osnovne značajke svake riječi, koja pripada jezičnoj zajednici, t. j. jezični uzus duljeg vremena nije ih posvetio ili, kako se običnije veli, nije im u jezičnoj zajednici dao građansko pravo.

Nauka na pr. kaže, da je naša opća srpskohrvatska i slovenska riječ *račun* stara posudnica iz latinskoga jezika, kako se govorio na Balkanu u vrijeme dolaska naših preda ovamo, i da fonetski točno predstavlja naš izgovor latinskoga akuzativa *rationem*. Mnoštvo raznih izvedenica od nje postoji u našem jeziku. Bugari za taj pojam imaju slavensku izvedenicu *smětka*, kao i Česi, koji vele *účet*. Lingvistički patriot učinio bi jalovu uslugu hrvatskoj jezičnoj kulturi, kad bi se mučio tražeći za nju kakav naš neologizam. *Račun* je danas postao zbog dugog historijskog razvitka prava naša riječ, koja ima sve fonetske i morfološke odlike naše riječi i označuje neophodno nuždan kulturni pojam, za koji nemamo druge riječi.

Lingvistika, nadalje, razlikuje dvije vrste stranih riječi u svakom jeziku: stare i mlade posudenice, posve prilagođene strukturi jezika (fr. mots d'emprunt, njem. Lehnwort), i sasvim nove tude riječi, fonetski i morfološki neprilagođene jezičnoj strukturi (franc. mots étrangers, njem. Fremdwort). Prema ovom lingvističkom gledanju na prirodu stranih riječi ima da se vlada jezična kultura. Purizam treba da postane stvar jezičnog ukusa i stvarne kulturne potrebe. Strane riječi, koje nijesu prilagođene strukturi jezika, izbjegavaju se, ako u hrvatskom jeziku za njih postoji dobra zamjena, a upotrebljavaju se, kad za njih nema zamjene, ili kad ih imperativno zahtijeva naučna i kulturna potreba.

Ako je budalasti purizam za osudu, ne smije se opet upasti u drugu krajnost i bez potrebe upotrebljavati strane riječi. Lingvistički je snobizam također za osudu. Naš današnji ekonomski razvitak traži imperativno nove riječi, koje moramo izvoditi prema zakonima naše tvorbe riječi. U novinama čitamo izvedenice, kao što su *koksara* (od koks), *čeličana* (od čelik) i t. d., koje je diktirala potreba dana. Naši pomorci traže domaću terminologiju, da zamijene stranu, većinom talijansku. Ne možemo postupiti kao Rusi, kojih *Morskoj slovar'* sadrži jedva pet posto ruskih riječi, a sve ostalo su čisti holandski ili engleski izrazi. Našega su Šuleka često nepravedno osuđivali kao kovača riječi. Ali njegovim pravcem treba poći, ako hoćemo da govorimo svojim jezikom. Radi se jedino o metodi, koju moramo primjenjivati pri stvaranju novih riječi i pri prilagodivanju vokabulara, koji već

postoji, kao i pri izboru izraza, koji se u pojedinim našim krugovima već upotrebljavaju. Pomorska terminološka komisija u Jadranskom institutu Jugoslavenske akademije imade izvjesnog iskustva u tom pravcu.

VII.

Vanligvistički činioci jezične kulture

Napokon treba postaviti pitanje o vanjezičnim činiocima ili faktorima, koji utječu na jezičnu kulturu i koji joj mogu dati odlučan pravac.

Na velike pisce i razne tipove škola već smo gore upozorili. Ali ima i jakih vanškolskih činilaca, koji mogu isto tako odlučno djelovati na stvaranje jezične kulture. Naša nova društvena stvarnost sa svojim mitinzima, sindikalnim organizacijama, novom organizacijom narodne vlasti, koja počiva posve na širokim narodnim masama, na narodnim odborima, masovnim sastancima i t. d., stvorila je nove sociološke uvjete za jezičnu kulturu, koji nijesu postojali prije u staroj Jugoslaviji. Domovi kulture pojačavaju tu tendenciju. Današnji naš čovjek potrebuje, prema tome, mnogo više govorne i jezične kulture nego prije.

Ova nova situacija, izazvana novim socijalističkim poretkom u našoj zemlji, stavlja naše škole, naše pisce, naše visoke naučne zavode, naše akademije pred nove zadatke u pogledu kulture riječi. Akademije će morati osnovati urede za jezik, koji će raspravljati o pitanjima suvremenoga književnoga jezika. Oni će davati mišljenja o pitanjima, što će ih postavljati vlasti i ustanove svake vrste, prometne i industrijske, koje moraju imati dobre izraze (termine) za svoje potrebe.

U takvim prilikama i naša žurnalistika ima da da sve od sebe u pogledu jezične kulture.

U Jugoslavenskoj akademiji Maretićev *Jezični savjetnik* čini kamen temeljac ovakvom nastojanju. U tom je djelu pokojni naš slavist i urednik Akademijina rječnika pregledao i ocijenio neologizme nastale u novijem našem jezičnom razvitku, u periodu od početka 20. stoljeća, za Prvog svjetskog rata, do 1924., kad je ugledao svjetlost taj spis. U *Institutu za jezik*, što ga je organizirao Akademijin Odjel za filologiju i za koji su već utvrđena i potvrđena pravila, naći će to nastojanje svoj organizacioni završetak. U tom Institutu proučavat će se tendencije našeg jezika i gajiti jezični ukus. Bez poznavanja tendencija današnjeg književnog jezika i bez jezičnog ukusa nema jezične kulture. Istu zadaću ima da izvrši, dakako, i novoosnovano *Hrvatsko filološko društvo*.